

FRAZĖ NE TAS ŽODIS TEKSTE

KAZIMIERAS ŽUPERKA

Šiaulių universitetas
k.zuperka@gmail.com

Pagrindiniai žodžiai: frazeologizmas, intencija, komunikema, metakalbinis komentaras, stiliaus figūra.

Jeigu metakalbos¹ priemonių visumą suvoksime kaip tam tikrą sistemą, joje galėsime išskirti įvairių posistemų, siejamų antonimijos, sinonimijos ir kitokiais santykiais. Viena antoniminį posistemį sudaro metakalbinių komentarų (MK) aibė, kurios poliais (su tam tikromis išlygomis) galime laikyti komentarus (frazes) *ne tas žodis ir kitaip nepasakysi*. Metakalbinio komentaro *kitaip nepasakysi* vartoseną yra aptarta (žr. Župerka 2008), o MK *ne tas žodis*, kiek žinoma, nėra nuodugniau nagrinėtas. Tirti jo vartojimą dabartinės lietuvių kalbos tekstuose yra tikslinga dėl kelių priežasčių. Šis MK yra palyginti naujas mūsų kalbos reiškinys, senesniuose rašytiniuose lietuvių kalbos tekstuose jo neaptikta, dabar juo reiškiamos intencijos (pragmatinės funkcijos) anksčiau buvo perteikiamos kitais kalbos korekcijos arba pritarimo ženklais. Tekstuose jis vartojamas įvairiomis, gana skirtingomis reikšmėmis, parodo skirtingas kalbėtojo intencijas, todėl, neaprepus visos vartojimo įvairovės, kalbininkų būna reiškiamą vienpusė nuomonė: viena šio MK situacinių reikšmių bei funkcijų apibendrinama kaip vienintelė.

Šio straipsnio **tikslas** yra aptarti frazės *ne tas žodis* vartojimo įvairovę, išsiaiškinti dėsningumus, aiškiau apibrėžti šio komentaro vietą MK sistemoje.

Straipsnio **objektas** yra tokie sakytiniai ir rašytiniai kalbiniai (šnekos, kalbėjimo) aktai, kuriuose frazė *ne tas žodis* yra tiesioginė reakcija į ką tik pavartotą (kartais – į tuojau pat pavartosimą) kalbos priemonę. Straipsnyje nenagrinėjami kontekstai su žodžių junginiu *ne tas žodis*, kuriuose aprašomi ankstesni, ne kalbamojo momento, kalbiniai aktai, pavyzdžiui, tokie:

TIK VIENAS ŽODELYTIS. Musulmonišką Rusijos paribius pasiekia valdžios įsakas, skelbiantis Kaukazo ir Centrinės Azijos musulmonų „rekviziciją“. Užsitęsęs karui ir šlyjant valstybės darnai, ryžtasi tų imperijos piliečių mobilizacijai į kariuomenę. Tačiau iš paniekos „čiurkoms“ buvo ištartas ne tas žodis, o kitas, dokumentuose taikytas tik galvijams. Pasakymas „riekvizicija inorodcev“ sukėlė kruviną sumaištį Azerbaidžane, Dagestane, Čečėnijoje <t>.

¹ *Metakalba* čia suprantama kaip „kalba apie kalbą“ siaurąja prasme (žr. šio termino tradiciją lingvistikoje: Hjelmsov 1972 [1943], p. 124–130; Mareš 1983, p. 123–131; Čermák 1999, p. 31–32).

Tiriamąją medžiagą sudaro apie 150 kontekstų su fraze *ne tas žodis*: 36 – iš *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno*, kiti – iš įvairių rašytinės ir sakytinės kalbos šaltinių, ypač daug – iš paieškos sistemos *Google*.

Žiūrėdami tiesioginės ir perkeltinės reikšmės galėtume skirti tris frazės *ne tas žodis* vartojimo atvejus: (1) frazė (ppr. sakytinėje kalboje) turi tiesioginę reikšmę, rodo natūralias tinkamo žodžio paieškas arba vartojama dalykiniais kalbos korekcijos sumetimais, pasakymas neturi ekspresinės paskirties; (2) frazė (ppr. rašytiniame tekste) vartojama tiesiogine reikšme, bet turi ekspresinę paskirtį, aktualizuoja pasakymą, kuria korekcijos f i g ū r a; (3) frazė turi perkeltinę reikšmę. Pvz.:

- (1) *Protingos... Net ne protingos... ne tas žodis... greičiau – išmintingos!* <▷>;
(2) *Mes šalia bedugnės buvom, ne tas žodis, kad šalia, mes jau vaikščiojom dugnu...* ŠKr 1997 10 31;
(3) *Prisipažinkit, kad patekti į Lietuvos komandą jums buvo nepaprastai sunku...* Margarita: *Ne tas žodis – sunku...* Kiek aistrų virė dėl manęs <▷>.

Iš karto reikia pasakyti, kad be didesnio konteksto ne visada būna aišku, kuriam atvejui frazės *ne tas žodis* pavartojimas priskirtinas (dėl to žr. toliau).

Į kalbamąją frazę žvelgiant sakinio sintaksės požiūriu matyti, kad vienais atvejais ji eina sudėtinio sakinio dėmeniu, kitais – sudaro atskirą sakinį. Viena pati toji frazė yra vienanaris sakinytis. Kai su ja dar pakartojamas „ne tas“ žodis arba kai su ja sakomas įvardis *tai*, susidaro dvinaris sakinytis, frazė eina tariniu. Frazės dėmenų sukeitimas vietomis (*žodis ne tas*) ją defrazeologizuoja ir pabrėžia tiesioginę reikšmę.

Du frazės *ne tas žodis* vartojimo tiesiogine reikšme atvejai – tai du kalbos korekcijos tipai: (1) – natūrali, reikalinga, dalykinė pavartoto pasakymo korekcija, (2) – stiliaus figūra. (3) Perkeltinė kalbamosios frazės reikšmė, iš esmės priešinga tiesioginei, aišku, išryškėja tik atitinkamose situacijose.

(1) Frazė *ne tas žodis* yra vienas iš kalbos (teksto kalbinės raiškos) korekcijos signalų. Šis MK vartojamas (a) dialoguose, kaip replika į kokiį pašnekovo pasakymą (ypač išskiriant kurį nors žodį), ir (b) monologinėje kalboje, kaip savos kalbinės raiškos korekcija:

- (a) – *Tikriausiai aerodrome „Žalgirį“ sutiko panašiai, kai grįžote su Tarpkontinentine taure? / – Panašiai – tai ne tas žodis. Žmonių buvo tokia jūra, kad lėktuvas buvo priverstas nusileisti laukuose* T 1987 03 27;
(b) *Ar jaučiausi kaltas esąs? Ne tas žodis. Kaltas nelabai, o pažemintas – išties* S. Geda (Pozicija, 1993 12).

Tokiuose ir panašiuose kontekstuose frazė *ne tas žodis* paprastai rodo, kad ką tik pavartotą žodį autorius laiko netiksliu, ne visai tinkamu kalbamajam dalykui įvardyti ir ieško kito; neretai čia pat tą tinkamą (jo, autoriaus, požiūriu) žodį ir pasako. Tais atvejais akivaizdi korekcija, minties keitimas ar bent papildymas.

Komentaro *ne tas žodis* funkciją tikslina su juo einančios dalelytės, modaliniai žodžiai ir kt.: jie (a) rodo kalbėtojo sutrikimą, *kito* žodžio paieškas sakytinėje kal-

boje (*na*), (b) pabrėžia, kad pavartotas žodis netinka (kartojamas neiginy *ne*), (c) reiškia abejonę dėl pasakyto žodžio (*gal, galbūt, matyt, tikriausiai*). Pvz.:

(a) [Žurnalistas]: *ar teisybė / kad muzikantai gerdavo kaip išprotėję?* / [Pašnekovas]: *kaip išprotėję?* / *na / žodis ne tas / bet mus vaišindavo* TV 2005 02 18;

(b) *Man kartais atsitinka... Ne, ne tas žodis... Toks keistas pojūtis... <...> Kai girdžiu ką nors nepaprasta grojant arba, na, sakykim, matau kino ar teatre mane sukrečiantį vaizdą ar sceną, imu šturpti <t>;*

(c) *Jis yra mano geras bičiulis, galima sakyti, net meilužis. Kam nebūtų malonu (gal ne tas žodis?) turėti meilužį užsienietį? <t>; mane pirmiausia suglumino („suglumino“ – galbūt ne tas žodis, nes to ir tikėjau) int.; Gal dėl to ta kalba ir nebuvo tokia sklandi, kokios daugelis tikėjosi? / Na, „nesklandi“ tikriausiai ne tas žodis... Gal ne visiškai į temą? RV 1979 12 26.*

Kad MK yra nepritrimo, korekcijos ženklas, ypač akivaizdžiai rodo jau minėtoji MK dėmenų inversija; žr. pirmąjį (a) pavyzdį. O modaliniai žodžiai mažina figūriškumą net tokiuose kontekstuose, kuriuose jį būtų galima įžiūrėti: *Juk Tu dar jaunas rašytojas, o jau sugebi taip gudriai apdoroti medžiagą. „Gudriai“ – gal ne tas žodis. Juk reikėtų sakyti „šiuolaikiškai“, „moderniškai“ XXI 2002 12 11.*

Kad pasakyta kalbinės raiškos priemonė kontekste netinka, komentaru *ne tas žodis* nurodoma *a p i b e n d r i n a m a i*. Įvardinis vertinimas (*ne tas*) gretintinas su analogiška „būdvardiniais“ MK: *netikslus pavadinimas, netinkamas žodis, sunku būtų pavadinti* ir pan. Būdvardis, subūdvardėjęs dalyvis ar būdvardinisrieveiksmis pasako, kodėl komentuojamasis žodis yra „ne tas“. Tokie vertinimai, aišku, yra konkretesni, tikslesni, kartais jais pabrėžiama kalbinė komentuotojo nuovoka, kompetencija, tam tikras lingvistinis išprusimas. Plg.:

Beje, Katedra – netikslus pavadinimas, Vilnius yra arkivyskupijos centras, jis turi Arkikatedrą sp. 1989; *Poezijoje niekas nedominuoja. Čia šis žodis nėra tinkamas. Galima kalbėti, kas dominuoja knygų apžvalgose, recenzijose, pokalbiuose* S. Geda (Mt 1998 4 93); *Dešiniųjų partijų nesėkmę 2000 metų Seimo rinkimuose vadinti tiesiog pralaimėjimu neįtaiku, nes iš tikrųjų jos patyrė katastrofišką sutriuškinimą* BK 2005 08 21.

(2) *Korekcijos figūros* apibūdinimą ir du jos pavyzdžius randame jau Motiejaus Gustaičio „Stilistikoje“; beje, ten lotynų kalbos žodžiui *correctio* parinktas lietuviškas atitikmuo – *pasitaisymas* (žr. Gustaitis 1923, 33, 38). Vėliau kelis dešimtmečius korekcijos figūra lietuvių filologų buvusi primiršta, tarp sintaksinių stiliaus figūrų (kita terminija: *kalbos, retorinių, stilistinių figūrų*) neminama. Ją sugražinant į lietuvių kalbos stiliaus figūrų repertuarą (žr. Župerka 1980: 62–63) buvo pasirinktas *korekcijos terminas*².

Korekcijos figūrą gali sudaryti tik *s a v o s* kalbos „taisymas“ (taigi – *pasitaisymas*), tuo (2) atvejis, t. y. kai frazė *ne tas žodis* yra tos figūros rodiklis, skiriasi nuo

² Atsižvelgta į profesoriaus Juozo Pikčilingio nuomonę: *pasitaisymas* šiam reikalui, kaip terminas, jam atrodė netinkamas.

kitų dviejų: (1) ir (3) atvejais MK gali reikšti reakciją ir į savo, ir į kito asmens kalbą. Tačiau svarbiausias skiriamasis korekcijos figūros požymis yra kitokia MK ir viso pasakymo paskirtis, ypač akivaizdi rašytinėje kalboje. Rašytiniame tekste pirmoji raiškos priemonė, pavartota iki MK, galėjo būti nubraukta, nepavartota (juk tai yra „ne tas žodis“), bet ji tyčia, stilistiniais sumetimais, paliekama, ir čia pat pasigaunama kito raiškos varianto (tai yra „to žodžio“). Dviejų raiškos priemonių gretybė išryškina jų prasmės skirtumus, verčia įdėmiau įsiklausyti, išžiūrėti į antrąjį, autoriaus norimą pabrėžti variantą. Korekcijos figūra yra vienas iš sakininės kalbos stilizacijos būdų. Pvz.:

Aš kreipiuosi į knygą, – ne, ne tas žodis „kreipiuosi“, – aš gyvenu knygomis, jaučiu jas kaip gyvas MarcDien 198; *Nedideles, skulptūriškas lėles meistriškai vedžioja – ne, ne tas žodis „vedžioja“ – ikvepia joms dvasią tik dvi aktorės <▷>*; *Prisipažįstu, nerandu žodžių įvertinti tam akibrokštui, idiotizmui, akiplėšiškumui, nesiskaitymui su istorija, kultūra, žmogiškumu [– žmoniškumu], kai A. Greitai ir jo štvė evangelikų kunigus išvadino „pyderasais“ (tenka cituoti tą žodį)! Nežinau, ką pamanyt Pasaulinė Evangelikų Bažnyčia, jungianti milijonus žmonių visame pasaulyje, jeigu ją pasieks informacija... Neįsivaizduoju, ką pasakytų Lietuvos didžiavyriai Donelaitis, Mažvydas, Vydūnas, Brekūnas, Jankus, kiti šio tikėjimo žmonės, išsaugoję lietuvišką kalbą ir raštą? Nepagarba – ne tas žodis. Nuo nacionalinės nepapykantos kurstymo pereita prie religinės nepapykantos propagavimo <▷>*; *Rašytoją N. užklupau besikapstantį šiukšlyne. „Užklupau“ – ne tas žodis, nes aš nieko panašaus nesitikėjau, bet kai pamačiau suglumusį visame rajone garsaus literato veidą, supratau: užklupau! <▷>*.

Paskutinis pavyzdys yra ypatingas tuo, kad kontekste grįžtama prie to paties – „ne to“ – žodžio, jis pasirodo esąs kaip tik „tas“.

Frazė *ne tas žodis* tarp būdingų korekcijos figūros rodiklių nurodo Regina Kozeniauskienė (1999, 283), korekcijos ženklams ją yra priskyres šio straipsnio autorius (žr. Župerka 1995, 33). Tačiau tokių figūrų pavyzdžių su MK *ne tas žodis* rasta palyginti mažai, vos keletas. Sprendžiant iš surinktos medžiagos (peržiūrėti ne tik kontekstai su fraze *ne tas žodis*, bet ir keli šimtai pavyzdžių su kitais kalbos korekcijos ženklais) nedidelį skaičių pavyzdžių galima paaiškinti dviem priežastimis: viena, frazė *ne tas žodis* kaip figūrinės korekcijos ženklas paprastai vartojama tik rašytinėje publicistikoje, eseistikoje, antra, korekcijos ženklų esama gana daug ir stiliaus figūrose *ne tas žodis* tuos kitus nukonkuruoja nedažnai.

(3) Iš (1) ir (2) atvejų yra akivaizdu, kad, suprantamą pažodžiui, tiesiogine reikšme, frazė *ne tas žodis* rodo kalbos korekciją, todėl sudaro funkcinę semantinę priešpriešą su komentaru *kitaip nepasakysi / nepavadinsi* ir su kitais panašią paskirtį turinčiais MK. Tačiau labai dažnai toji frazė vartojama perkeltine reikšme, kaip tropinis frazeologizmas, tada ji išreiškia kitokią prasminę emocinę reakciją į pasakytą žodį negu korekcijos atvejais. Toji frazė kalbiniame akte, kaip galima pajusti iš intonacijos (sakininės kalbos sraute) ir suprasti iš situacijos, konteksto, rodo, kad su kalbamojo dalyko vertinimu sutinkama, pasakytai minčiai pritariama. Būtent šitokia frazės prasmė metakalbiškai patvirtina, pavyzdžiui, toks kontekstas: *Ne tas žodis, kaip sutinku su šita mintimi int.*

Frazė *ne tas žodis* perkeltine reikšme vartojama (a) dialoguose ir (b) monologinėje kalboje; pastarojoje ji yra savotiška dialogo stilizacija, tarsi pokalbis su savimi. Pvz.:

(a) *Darbo padaugėjo? / Ne tas žodis! Reikia rūpintis ir mūsų delegacijos apgyvendinimu, ir saugumo bei transporto reikalais, reikia derėtis su organizaciniu komitetu* <⤵>; „*Tai jau nebeturite senų pesticidų? <...> Akmuo nuo pečių nukrito?*“ „*Ne tas žodis. Atsidžiaugti negalime*“ valstietis.lt; [Žurnalistė:] – *Ar vaikai irgi nori į Lietuvą?* [Ingrida Sabonienė:] – *Ne tas žodis! Jiems labai patinka pas senelius: laimė!* LA 1995 02 11; „*Kai panaikino etatą, kito darbo nesurado. Sunku?*“ „*Ne tas žodis. <...> Nei televizoriaus pasižiūrėti turiu laiko, nei nieko...*“ <⤵>; – *Loreta, ar kvietimas treniruoti „Lietuvos telekomą“ nebuvo netikėtas? – Netikėtas – ne tas žodis. Niekada nesu sakiusi, kad norėčiau dirbti trenere, niekada ir nemaščiau apie tai* <⤵>;

(b) *O pasižiūrėkime, kokia tu [mokymo] priemonių išvaizda. Negražios? Ne tas žodis* KT 1987 09 15; *jau kaip džiaugiuosi, tai ne tas žodis* int.; *Ne tas žodis, kaip šiandien baisu buvo* int.; *toks jaunas vaikinukas / bet sakė kaip masažuoja / tai ne tas žodis* šnek. 2009; *Švenčių taip norim, ne tas žodis kaip norim* int.

Matyt, būtent tokį frazės *ne tas žodis* vartojimą turėdama galvoje, Inga Mataitytė, apžvelgdama „Kalbos kultūros“ 81 tomo straipsnius, rašė: „Kazimieras Župerka aptaria vieną metakalbinių komentarų grupę, kurios dominantė būtų frazė *kitaip nepasakysi*, t. y. pritarimas žodžio ar pasakymo tinkamumui. Kaip jų priešpriešą, netinkamos raiškos komentarus, autorius mini pasakymus *ne tas žodis, kvailiau nepasakysi*. Dėl pirmojo vargu ar galima sutikti. Tai frazeologinis junginys, reiškiantis ką kita negu suprastas pažodžiui – atvirksčiai, kaip tik entuziastingą pritarimą, pavyzdžiui: *Patiko? – Ne tas žodis* (t. y. labai patiko, sunku apsaakyti, kaip patiko)“ (Mataitytė 2009, 18).

„Entuziastingas pritarimas“, rodos, akivaizdžiausias esti tada, kai kalbinis aktas (ar jo dėmuo, mikroaktas) baigiamas fraze *ne tas žodis*, mintis nebetęsiama, neplėtojama, pvz.: *pirksiu va štai šitą lėktuvėlį, nes čia man toks grožis, kad ne tas žodis...* int. Kartais tas žodis, kuriuo pasakomas kalbėtojui svarbus dalykas, po frazės *ne tas žodis* dar pakartojamas pastiprintas koku intensifikatoriumi (pavyzdžiui, prieveiksmiu *kaip*), tuo dar labiau pabrėžiant pritarimą „ne tam“ žodžiui: *Mėgau krepšinį žaist, ne tas žodis kaip mėgau* int.

Neretai po frazės *ne tas žodis* sakytojas pratęsia mintį ekspresyvesniu žodžiu ar šiaip jau išsamiau, konkrečiau atskleidžia kalbamąjį dalyką. Tokį tęsinį galima suprasti dvejai: viena, tai keitimas, tikslinimas, vadinasi, tam tikra korekcija, antra, tai aiškinimas, kodėl pritariama. Ypač nelengva pasakyti, ar prieš mus korekcijos ženklas, ar pritariamoji frazė, kai kalbėtojas „taiso“ s a v o ką tik pasakytą žodį ir po frazės *ne tas žodis* pavartoja žodį, pasakymą, kurio reikšmė artima (sinonimiška ar pan.) iki tos frazės pavartotai raiškos priemonei:

O darbas pragariškas. Ne tas žodis, siaubingas int.; *ne tas žodis kad baisu, tai košmariška* int.; *Ar likome patenkinti?, ne tas žodis, likome – SUŽAVĖTI* int.

Pritariamąją reikšmę vartojamos frazės *ne tas žodis* pragmatinę semantiką, bent jau daugumos kontekstų, galima apibūdinti taip: emociškai pritariama minčiai,

nuomonei, bet ne pasakytam žodžiui, ne pavartotai kalbinei raiškai – pašnekovo (dažniausiai) arba savo paties pavartotas žodis frazės sakytojui vis tiek nėra, neatrodo visiškai „tas“. Tą gali parodyti žaismingos defrazeologizacijos pavyzdžiai. Pasinaudojant dviprasmybe, kylančia iš frazės reikšmių – tiesioginės ir perkeltinės, priešingos, – santykio, sukuriama kalambūriškų anekdotų, frazeologiškai, perkeltine reikšme pavartotai frazei *ne tas žodis* „gražinama“ tiesioginė reikšmė: *Susitinka du draugai: / – Vakar su tokia panele susitikau... / – Graži?... / – Ne tas žodis. / – Baisi? / – Va čia jau tas žodis* int.

Skyrium aptartinas frazės *ne tas žodis* frazeologiškumas. Jeigu laikysimės platesnės frazeologijos sampratos, t. y. jeigu frazeologizmu vadinsime bet kokią pastovų žodžių junginį, nors ir neperprasmingą reikšmės, semantiškai dalomą (plg. Barauskaitė 1995, 62; Marcinkevičienė 2000, 41–42), tai frazeologizmams skirsime ne tik perprasmingą, pritarimą reiškiantį pasakymą (3), bet ir kalbos korekciją žymintį MK (1) ir (2). Žinoma, jei laikytumės siauresnės, tradicinės, frazeologijos sampratos, frazeologizmu vadintume tik pritarimą reiškiančią frazę *ne tas žodis*, nes ji turi visus pagrindinius frazeologinio junginio požymius. Semantikos atžvilgiu ji priklauso tiems frazeologizmams, kurių reikšmė negali būti tiksliau, konkrečiau apibrėžta; frazeologijos žodynuose tokių stereotipinių pasakymų apibūdinamos vartojimo aplinkybės ir / ar intencijos, t. y. nusakoma ne frazeologizmo semantika, o pragmatika (pragmatinė semantika bei pragmatinės funkcijos). Tokie frazeologizmai pastaruoju metu yra priskiriami vadinamosioms *komuniketoms* (žr. Меликян 2001; 6–26; Awdiejew 2004, 37–39; lietuvių kalbos komunikemas tyrinėja Justinas Jurkaitis (2006)). Vadimas Melikianas rusų kalbos frazę (jo terminu – komunikemą) *He то слово!* (Ne tas žodis!) apibūdina kaip tvirto teigimo, sutikimo, patvirtinimo išraišką ir iliustruoja dialogu – *Нанугалась? – He то слово!* (– Išsigandai? – Ne tas žodis!) (Меликян 2001, 136).

Įprastinė kalbamosios frazės vieta yra postpozicija, t. y. pirma pasakomas „ne tas“ žodis, o po jo MK. Paskutiniu metu pastebėta gausėjant kontekstų, kuriuose frazė *ne tas* žodis yra prepozicinė: ja pradedamas pasakymas. Prepozicija dar ryškiau rodo tą frazę visiškai nutolus nuo pirminės reikšmės ir funkcijos, pvz.:

Ne tas žodis, kaip gaila palikti „Sakalus“, – tinklapiui [– tinklalapiui] „Eurobasket.lt“ sakė L. Šalkus, jau sulaukęs pasiūlymų iš kitų klubų. – Tikiuosi, kad per tuos 15 metų komandos labui padariau ir ką nors gero int.; *Ne tas žodis, kaip šiandien baisu buvo* int.; *Ne tas žodis, kaip šiandien „apšerkšniję“ automobilio langai* int.

Pavyzdžiai rodo, kad prepozicinė frazė *ne tas žodis* vartojama tokiuose kontekstuose, kuriuose buvome įpratę matyti ir patys vartoti MK *negaliu apsaakyti, sunku apsaakyti, nėra žodžių, nerandu žodžių, trūksta žodžių*. Verta atkreipti dėmesį į tai, kad ir Ingos Mataitytės pateiktame frazės *ne tas žodis* semantikos apibūdinime yra žodžiai „sunku apsaakyti, kaip“. Toks nusakymas implikuoja mintį, kad panašiuose kontekstuose tą pačią funkciją gali atlikti ir išvardytieji MK. Vadinas, šie pastarieji stumiami iš kalbos.

Kartais frazei *ne tas žodis* savo pragmatine funkcija (intencija) būna artimos frazės *nėra ką ir sakyti, ką (čia) ir sakyti*: jos irgi reiškia (rodo) pritarimą, sutikimą su pasakyta mintimi, tik tas sutikimas šiais atvejais ne toks entuziastingas:

Manau, už arklišką kiekį laikomo alaus bausti reikia, tik, žinoma, kalėjimas yra absurdas. Čia lazda buvo perlenkta. Nėra ką ir sakyti – stebuklą ir kvailių šalis, kurioje kenčia vargšas paprastas žmogus <†>; Man geriau, daktare. Ką ir sakyti – vis sveikyn... <†>.

Senesniuose raštuose komentaro *ne tas žodis* neaptikta. Akivaizdu, kad jis naujaisiais laikais pažodžiui išsiverstas iš rusų kalbos. Gausybė interneto kontekstų rodo, kad šią verstinę frazę yra ypač pamėgę sporto žmonės (surinktoje medžiagoje pavyzdžių iš jų kalbos yra per 30), ji populiarė žargoninėje kalboje. Pvz.:

Pirmiau reikia išplaukti iš 56 sek., paskui – iš 55, o po to – iš 54. “– „Mėginsi?“ – „Ne tas žodis. Stengsiuosi, dirbsiu <†>; Įkliuvai, seni! – Ne tas žodis. Grabe sėdžiu! .. <†>; Oi kaip tas gyvenimas veža, ne tas žodis int.; Ui, ne tas žodis, ant kiek linksmas, fainas draugas int.; Panevėžyje garuoja tokia ponija Gitana. Nu kas per žertva, tai ne tas žodis. Kaip aplamai tokie žmonės dirba int.

Tos pačios frazės vartojimas dviem visai priešingomis reikšmėmis nėra toks kalbos reiškinys, kuriuo reiktų labai džiaugtis. Normalioje kalboje pritarimą, pasakyto žodžio patvirtinimą, pabrėžimą ir dabar dar įprasta reikšti normaliai, pvz.: *iš mano regėtų rašymo mokytojų nuostabiausias (taip, taip... tas žodis...)* yra Ričardas Šileika. *Ir Birutė Jonuškaitė* Gintarė Adomaitytė (LM 2010 02 26). Tokiems kalbos reiškiniams kaip pritariamoji komunikama *ne tas žodis* įvertinti ypač tinka šie Gintaro Beresnevičiaus žodžiai (nors taikyti kiek kitokiems mūsų kalbėsenos dalykams): „Dabartinėje kalboje žodis devaluotas. Jis nieko nereiškia, nes tas pats žodis gali reikšti labai daug ar bent jau visiškai priešingus dalykus. Nieko čia keisto, nes visuomenė natūraliai stratifikuojasi ir viena grupė tame pačiame žodyje ar sąvokoje mato vienas reikšmes, kita – kitas“ (Beresnevičius 2000, 151).

Apibendrinant pagrindinius straipsnio teiginius galima konstatuoti:

1. Frazė *ne tas žodis*, vartojama ir tiesiogine (kalbos korekcijos), ir perkeltine (pritariamąja) reikšme, yra metakalbinis komentaras, priskirtinas plačiai suprantamai frazeologijai.

2. Toji frazė vartojama dialoguose ir monologinėje kalboje; vartosenos poliniai priklauso nuo frazės semantikos ir paskirties (intencijos). Paprastąją, dalykinę (nefigūrinę) korekcija tikslinama ir sava, ir pašnekovo kalbinė raiška. Korekcijos figūra paprastai kuriama, kai autorius koreguoja s a v o kalbą. Pritarimo funkciją einanti frazė (vadinamoji komunikama) *ne tas žodis* būdingesnė dialogams.

3. Perkeltine, pritarimo, reikšme vartojama frazė yra naujaisiais laikais išsiversta iš rusų kalbos. Tokia vartosena šiuo metu yra madinga šnekamojo stiliaus tekstuose, ypač žargoninėje šnekoje, ji stumia iš kalbos kitas, senesnes, tą pačią funkciją galinčias atlikti raiškos priemonės.

Šaltiniai

- BK – *Baltijos kelias* (laikraštis).
int. – internetas; pavyzdžiai iš paieškos sistemos *Google* (www.google.lt) lietuvių kalba (žiūrėta 2009 m. gruodžio ir 2010 m. sausio mėn.).
KT – *Komjaunimo tiesa* (sovietmečio laikraštis).
LA – *Lietuvos aidas* (laikraštis).
MarcDien – Marcinkevičius Just. *Dienoraštis be datų*. Vilnius, 1981.
Mt – *Metai* (žurnalas).
RV – *Raudonoji vėliava* (sovietmečio Šiaulių miesto laikraštis).
sp. – periodinė spauda.
ŠKr – *Šiaulių kraštas* (dienraštis).
šnek. – šnekamoji sakytinė kalba.
T – *Tiesa* (sovietmečio laikraštis).
<↳ – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*. Interneto prieiga: <http://donelaitis.vdu.lt> (pavyzdžiai imti 2009 08 13).
TV – televizija.
XXI – *XXI amžius* (laikraštis).

Literatūra

- Awdiejew A. *Gramatyka interakcji werbalnej*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2004.
Barauskaitė J. ir kt. *Lietuvių kalba I: Leksikologija, fonetika, akcentologija, dialektologija, rašyba*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995.
Beresnevičius G. Tarpulaikis. *Metai*, 2000, nr. 3, 150–152.
Čermák P. *Kalbos tyrimo metodai*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 1999.
Gustaitis M. *Stilistika: Vadovėlis literatūros teorijai*. Marijampolė: „Dirvos“ bendrovės spaustuovė, 1923.
Hjelmslev L. *O základech teorie jazyka*. Praha: Academia, 1972 [1943].
Jurkaitis J. Komunikemų semantika ir modalumas. *Lietuvių ir latvių gretinamosios stilistikos klausimai*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2006, 357–369.
Koženiauskienė R. *Retorika: Iškalbos stilistika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999.
Marcinkevičienė R. *Tekstynų lingvistika: teorija ir praktika*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2000.
Mareš P. Metajazyk, metařeč, metatext. *Slovo a slovesnost*, 1983, nr. 2, 123–131.
Mataitytė I. (rec.) *Kalbos kultūra*, 81. Lietuvių kalbos institutas, 2008. *Gimtoji kalba*, 2009, nr. 7, 17–18.
Župerka K. *Stiliaus figūros* (Paskaitų konspektai). Vilnius: Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerija, 1980.
Župerka K. *Kalbos priemonių konkurencija kaip lietuvių kalbos stilistikos objektas*. Šiauliai: Šiaulių pedagoginis institutas, 1995.
Župerka K. *Kitaip nepasakysi* (Metakalbiniai komentarai tekstuose). *Kalbos kultūra* 81, 2008, 141–150.
Меликян В. Ю. *Словарь: Эмоционально-экспрессивные обороты живой речи*. Москва: Флинта, Наука, 2001.

Kazimieras Župerka

FRAZĖ NE TAS ŽODIS TEKSTE

Santrauka

Pagrindiniai žodžiai: *frazeologizmas, intencija, komunikema, metakalbinis komentaras, stiliaus figūra.*

Skirtini du frazės (metakalbinio komentaro) *ne tas žodis* vartojimo būdai.

1. Frazė turi tiesioginę reikšmę, rodo, kad kalbėtojas (adresantas, pasakymo autorius) nepitaria tekste pavartotam žodžiui, jį atmeta, nes, reikia suprasti, esama žodžių, labiau tinkančių kalbamajam dalykui nusakyti. Šio vartojimo būdo savo ruožtu vėl skirtini du atvejai: a) paprastoji, dalykinė korekcija, b) korekcija kaip sintaksinė stiliaus figūra, ekspresyvos raiškos priemonė.

2. Frazė turi perkeltinę reikšmę, jos intencija yra parodyti, kad prieš tai pasakyta minčiai, nuomonei (paprastai pašnekovo, rečiau – savo) pritariama, ji patvirtinama. Tačiau netikslu būtų teigti, kad šiuo atveju frazė *ne tas žodis* įgyja priešingą tiesioginei reikšmę (t. y. „tas žodis“). Dažnai, pasakius tą frazę, tarsi ją pagrindžiant, argumentuojant, ankstesnė minties raiška tikslinama kitais, „stipresniais“ žodžiais, platesniu, išsamesniu aiškinimu ir pan. Taigi galima sakyti, kad frazės *ne tas žodis* intencija tuo atveju esti pritarti pasakyta nuomonei, bet ne tai kalbos priemonei, kuri tai nuomonei reikšti buvo pavartota. Tokiuose kontekstuose frazė *ne tas žodis* atlieka panašią pragmatinę funkciją (išreiškia panašią intenciją) kaip iš seno vartojami lietuvių kalbos pasakymai (metakalbiniai komentarai) *nerandu žodžių, nėra žodžių, trūksta žodžių, sunku apsaityti (kaip)*, kartais – *ką ir šnekėti, ką čia bepridursi*. Šie komentarai nesusiję su korekcija, akivaizdžiai, bet kiekvienas savaip rodo pritarimą, sutikimą su pasakyta mintimi. Pažodžiui išsiversta iš rusų kalbos, perkeltinės reikšmės frazė *ne tas žodis* dabartinėje lietuvių kalboje (ypač šnekamojo stiliaus sakytiniuose ir rašytiniuose tekstuose) išstumia minėtus pasakymus, kuriais kalbamoji intencija yra reiškiamas prasmingiau ir įvairiau.

Kazimieras Župerka

THE PHRASE *NE TAS ŽODIS* (*THE WRONG WORD*) IN THE TEXT

Summary

Keywords: *phraseologism, intention, communiceme, meta-linguistic comment, stylistic figure.*

Two ways of usage of the phrase (meta-linguistic comment) *ne tas žodis* (*the wrong word*) are to be singled out.

1. The phrase has a direct meaning, shows that a speaker (addresser, the utterance's author) does not approve the word used in the text, rejects it because, as it should be understood, there are some other words more suitable for characterisation of a thing spoken of. In turn,

there are two cases of usage: a) simple, constructive correction, b) correction as a syntactic stylistic figure, means of expression.

2. The phrase has a figurative meaning, its intention is to show that the idea, opinion (usually of an interlocutor, more seldom – one’s own) is approved, supported. However, it would be inaccurate to state that the phrase *ne tas žodis* in this case obtains an opposite meaning to the direct one (i.e. “the right word”). Often, after saying the phrase, as if grounding, arguing it, the previous expression of the thought is detailed by other, “stronger” words, wider, more exhaustive explanation etc. Thus, it can be stated that the intention of the phrase *ne tas žodis* in this case is to consent to the opinion expressed but not to the linguistic means that was employed for expression of this opinion. In such contexts, the phrase *the wrong word* performs a similar pragmatic function (expresses a similar intention) like ancient Lithuanian utterances (meta-linguistic comments) *nerandu žodžių* (*I cannot find any words*), *nėra žodžių* (*there are no words*), *trūksta žodžių* (*I lack words*), *sunku apsaityti (kaip)* (*it is hard to recount (how)*), sometimes – *ką ir šnekėti* (*what’s left to say*), *ką čia bepridursi* (*what’s left to add*). These comments are obviously not related with correction, but all of them show approval of, consent to the stated idea. A word-for-word translation from Russian (cf. *He mo slovo!*) of the phrase with figurative meaning *ne tas žodis* (especially in spoken style’s verbal and written texts) replaces the mentioned utterances expressing the present intention in a more meaningful and diverse way.

